

Osmanlı Devleti’nde Mülkiyet Hukukuna Genel Bir Bakış

A General Overview of Property Law in The Ottoman State

Selcen Nur KIŞLA

Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı
selcennur@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5659-0789>

Özet

Her hukuk sistemi mülkiyet hakkının kapsamı ve niteliği hakkında farklı anlayışlar benimsemiştir. Bir toplumun sosyal, ekonomik, idari ve siyasi yapısını anlamak için o toplumun mülkiyete bakışını, hukuk sistemindeki mülkiyete ilişkin düzenlemelerini ve uygulamalarını incelemek son derece önemlidir. Osmanlı Devleti’nde mülkiyet anlayışı, İslam hukuku çerçevesinde şekillenmiş ve kişilere mülkiyet hakkı tanınmıştır. Bununla birlikte, özellikle başta miri arazi olmak üzere, arazi mülkiyetinde, örfi hukukun da önemli yer tuttuğu görülmektedir. Osmanlı arazi rejimi esas olarak miri arazi ve onun işletim sistemi olan tımar sistemi üzerine kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nin benimsediği miri arazi rejimi, onu diğer devletlerin hukuk sistemlerinden özgün kılan düzenlemelere sahip olduğu gibi toplumun sosyal, ekonomik, idari ve siyasi yapılanması ile iç içe geçmiş önemli bir yapıyı da ifade eder. Tımar sistemi doktrinde genellikle Avrupa’daki feodal düzen ile kıyaslanmaktadır. Ancak, feodal yapılanmaların en önemli sebebi olan merkezi otorite yokluğunun aksine, Osmanlı Devleti’nde çok güçlü bir merkezi otorite hakim olmuştur. Ayrıca iki sistem arasında esaslı farklılıklar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Mülkiyet Hukuku, Arazi Mülkiyeti, Miri Arazi, Tımar Sistemi

Abstract

Each legal system has adopted different understandings of the scope and nature of property rights. In order to understand the social, economic, administrative and political structure of a society, it is extremely important to examine its view of property, its regulations and practices regarding property in its legal system. The concept of property in the Ottoman State was shaped by Islamic law, granting individuals the right to own property. However, customary law also played a significant role in land ownership, particularly in miri land. The Ottoman land regime was essentially founded on miri land and its operating system, the tımar system. The land regime adopted by the Ottoman State not only possessed regulations that made it unique from the legal systems of other states, but also represented a significant structure intertwined with the social, economic, administrative, and political structures of society. The tımar system is generally compared in doctrine to the feudal order in Europe. However, unlike the lack of central authority,

which was the most important reason for feudal structures, a very strong central authority prevailed in the Ottoman State. Furthermore, there are fundamental differences between the two systems.

Keywords: Ottoman State, Property Right, Land Ownership, Miri Land, Timar System.

1. GENEL OLARAK

Mülkiyet hakkı sahibine eşya üzerinde en geniş yetkiler tanıyan ve başkasının tasarruf ve müdahalesine engel olabilme yetkisi veren haktır (Avcı, 2023: 608). İslam dininde kişilerin özel mülkiyet hakkı olduğu kabul edilmektedir ve mülkün sahibinin Allah olması, onu dilediğine emanet olarak vermesi bu hakkı dokunulmaz kılmıştır (Avcı, 2023: 603). İslam Hukukunda, Allah gerçek malikken; kişilerin vekil olduğu ve insanın elinde malın bir tür ariyet olarak bulunduğu anlayışı hakimdir (Hacak, 2005: 105). Mülkiyet, insanların kendisinden sorumlu olduğu bir emanet olmakla birlikte, kamu menfaati ile sınırlanabilir. (Üçok-Mumcu-Bozkurt, 2014: 162; Debbağoglu, 1979: 302). Kur'an-ı Kerim'de mülkiyeti kazanma yollarını gösteren ayetlerin yanı sıra, Hz. Peygamberin fetihler sırasında mülk araziye yöneltmesi ve ihya kurumunu kabul etmesi (Cin- Akyılmaz: 2017, 493), başkasının malının haram olduğu ve ona el uzatılmaması gerektiğine dair hadisleri mülkiyetin kabul edildiğine dair delil teşkil eder (Hacak, 2005: 105).

Kur'an-ı Kerim, özel mülkiyeti tanımanın yanı sıra haksız tecavüz ve ihlallerden koruyucu hükümler ve mala karşı işlenen fiillere cezai yaptırımlar öngörmüştür (Çalış, 2012: 567). Mecelle'de de mülkiyetin korunmasına dair önemli hükümler mevcuttur. Örneğin, başkasına ait malın dokunulmazlığı vardır. Sahibinden izinsiz olarak başkasının malı üzerinde tasarrufta bulunulamaz (Mecelle, m. 95). Ancak zaruri haller bu kuralın kapsamı dışındadır. Diğer bir düzenlemeye göre ise bir kimsenin başkasının malı veya menfaati üzerinde velayet veya vekalet olmaksızın tasarrufu yasaktır (Yıldırım, 2001: 190, 191). Mülkiyete verilen değerle ilgili bir başka örnek olarak, kamulaştırma verilebilir. İslam Hukukunda kamulaştırma; zaruret ve kamu yararı ilkeleri doğrultusunda benimsenir (Fendoğlu, 2000: 649). Mecelle'de, *"İhtiyaç halinde devlet eliyle bir kimsenin mülkü, değeri ödenerek alınabilir ve yola katılabilir. Fakat bedeli ödenmedikçe kişinin mülkü elinden alınamaz."* ifadesi yer almaktadır. Zilyet olan kişinin malı ise yalnızca tazminat ödemekle alınır (Mecelle, m. 1216).

İslam Hukukunda yollar ve meydanlar gibi orta malları ile denizler, büyük nehirler gibi tabiatı icabı üzerinde özel mülkiyet kurulması mümkün olmayan sahipsiz mallarla; mülkiyet altına girmeye elverişli bulunmakla birlikte, toplumun ortaklaşa yararlanmasına konu olan nesneler de özel mülkiyet dışında tutulmuştur (Hacak, 2020: 543; Mecelle, m. 1234). Hadis-i Şerifte su, ateş, ot ve tuz gibi malların kişilerin özel mülkü olamayacağının geçmesi nedeni ile fıkıh alimleri, bu malların kapsamını genişleterek, yeraltı ve yer üstü su kaynakları, her tür zahiri maden kaynakları, kendiliğinden biten otlar, tutuşturmada ya da yakacak olarak kullanılan nesneler, petrol ve tuz mahalleri gibi malların da toplu mülkiyete konu olacağını ifade etmişlerdir (Hacak, 2005: 114). Dolayısıyla bu mallardan yararlanmak mümkün olmakla birlikte, özel mülkiyete konu olamazlar (Fendoğlu, 2000: 640).

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimin arazisi müslümana, müslümanın arazisi ise gayrimüslime intikal edemezdi. Bu husus Arazi Kanunnamesinin 109. maddesinde de düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde, yabancıların mülk edinmesine de kısıtlamalar getirilmiştir. Zira, 16 Haziran 1869 tarihli kanuna kadar yabancıların taşınmaz edinmesi yasaktı (Barkan, 1980: 350, 351). Ancak bu kanunla, bazı devlet tebaası

yabancıların Hicaz dışında taşınmaz edinmelerine izin verilmiş, fakat varis olma hakkı tanınmamıştır. 1914'te kapitülasyonların kaldırılması ve sonrasında Lozan Andlaşması ile birlikte taşınmaz edinme mütekabiliyete bağlanmıştır (Ekinci, 2012: 497).

Diğer dinlerdeki mülkiyet anlayışı ise daha farklıdır. Ebu Nasr'ın El-Milkiyyesine göre Yahudilik, ziraatın dışında kalan ekonomik faaliyetlerden ticaret veya başka yolla servet edinmeyi hoş karşılamamaktaydı. Hristiyanlıkta da benzer şekilde toprak ve köle mülkiyeti, ilahi bir ceza olarak görülmekte; ziraat ve zanaat haricinde ekonomik faaliyetler ve ticaret hoş karşılanmamaktaydı. Bu sebeple din adamları ve hristiyan halka ticaret, faiz ve servet edinmek yasaktı (Demir, 2012: 8).

2. MÜLKİYET HAKKININ KONUSU

İslam hukukunda, eşyanın karşılığı maldır (Demir, 2012: 12). Mecelle'ye göre mal, insanın tabiatı icabı kendisine bir ihtiyaç ve istek duyduğu ve lüzumu olduğunda kullanılmak üzere yöneldiği biriktirilebilir taşınır ve taşınmaz şeydir (Mecelle, m. 126). Malın içeriğini, “ayn” ve “menfaat” oluşturur. Ayn, belirli ve somut varlığı olan şeydir (Demir, 2012: 12). Menfaat ise bu malın aynının kullanımından elde edilecek faydayı ifade eder. İslam hukukçularının malı bütüncül bir yaklaşım yerine, ayn ve menfaat şeklinde iki ayrı parçadan müteşekkil olarak algılamaları İslam Hukukunun orijinal bir yönü olarak nitelendirilmektedir (Hacak, 2003: 463)

Mal, Hanefi hukukçulara göre tanımlanırsa, ihtiyaç halinde saklanabilen ve iktisadi değeri olan maddi varlıklardır. Dolayısıyla, ölü hayvan gibi iktisadi değeri olmayan şeylerle; fiziki varlığı olmadığı için saklanamayan sükna hakkı gibi hak ve menfaatler mal kapsamında değildir (Aydın, 2009: 335, 336; Demir, 2012: 13). Fakat ilgili içtihadın uygulamada zorluklara sebep olması nedeniyle zamanla, gelir getirmek amacıyla edinilmiş mallar, yetim malları, devlet malları, vakıf mallarına ilişkin menfaatler de bu kapsama alınmıştır (Çalış, 2012: 561; Cin-Akgündüz, 1990: 267; Mecelle, m. 596-599). Sonrasında ise 1879 Tarihli Osmanlı Usul-i Muhakeme-i Hukukiyye Kanununun 64. maddesinde ve 1924 yılında Mecelle'de yapılan değişiklik ile menfaatler ve haklar mal kapsamına dahil edilmiştir (Aydın, 2009: 336, 337; Fendoğlu, 2000: 633).

Mecelle'nin 125. maddesinde mülk; “*ayn veya menafî olsun insanın malik olduğu şey*” olarak tanımlanmıştır. Bu kapsamda mülkiyet, mallar üzerinde kurulabildiği gibi menfaatler üzerinde de kurulabilir (Mecelle, m. 125). Bir malın hem maddi varlığına hem de menfaatine birlikte sahip olma halinde tam mülkiyet, bunlardan sadece birine sahip olma halinde ise eksik mülkiyetten bahsedilir. Bunun yanı sıra alacak hakkı yani deyn de mülkiyete konu olabilir (Çalış, 2012: 563, 566). Ayn ve deyn mülkiyeti devamlı iken, menfaat mülkiyeti sürelidir. Mirasa konu olamaz. Dolayısıyla kira, ariyet gibi sözleşmeler taraflardan birinin ölümü ile sona erer (Ekinci, 2012: 476).

3. MALLARIN SINIFLANDIRILMASI

3.1. Mütekavvim ve Gayrimütekavvim Mal

Bir şeyin mal sayılabilmesi ile yakından ilgili bir ayrım, “*mütekavvim*” ve “*gayrimütekavvim*” mal ayrımıdır. Bu ayrımın en önemli sonucu, gayrimütekavvim malların hukuki işleme konu olmaması ve haksız fiile maruz kalması halinde tazmin edilmemesidir (Avcı, 2023: 606). Fakat, bu ayrım Hanefilere özgü bir ayrımdır. Öncelikle, insan mülkiyetine henüz geçmemiş mallar mütekavvim sayılmazlar. Örneğin; gökteki kuş, denizdeki balık bu kapsamda zikredilebilir (Dalgın, 1999: 110). Mecelle'nin 127. maddesinde

mütekavvim mal şu şekilde tanımlanmıştır: “*Mütekavvim mal kendisinden faydalanmanın mümkün olduğu ve faydalanılması mübah olan şeydir*” (Mecelle, m. 127). Dolayısıyla İslam Hukukunun o maldan yararlanmayı müslümanlar açısından yasaklamaması şarttır. Bu nitelikte mallar, her türlü aynı hakka ve hukuki işleme konu olabildiği gibi; üzerinde tesis edilen haklar da hukuken korunur (Hacak, 2003: 464). Malların gayrimütekavvim sayılması yalnızca müslümanlar hakkındadır. Gayrimüslimler arasında hukuki muamelelere konu olan ve kendi dinlerince haram sayılmayan şeylere ise müslümanlar saygı göstermek zorundadır (Demir, 2012: 18). Örneğin bir müslüman, gayrimüslimin şarabı telef ederse Hanefilere göre tazmin edilmesi gerekir. Gayrimütekavvim mallar müslümanlar arasında satım sözleşmesine konu olmazlar. Ancak, iki tarafın gayrimüslim olması halinde satım sözleşmesine konu olurlar (Dalgın, 1999: 110; Zeydan, 2011: 301, 302).

3.2. Taşınır ve Taşınmaz Mal (menkul-gayrimenkul) Ayrımı

Taşınır mal, mahiyeti değişsin veya değişmesin bir yerden bir yere taşınabilir mallardır. Taşınmaz mallar ise bir yerden bir yere hiçbir şekilde taşınamayan mallardır. Sadece araziler taşınmaz mal kapsamındadır (Zeydan, 2011: 302). Mecelle’nin 128. maddesine göre taşınır mal; bir yerden bir yere taşınması mümkün olan şeydir ve her türlü para, ölçülebilir, tartılabilir eşya ile bunun dışındaki dayanıklı taşınabilir eşyaları ve hayvanları kapsar (Mecelle, m. 128). Taşınmaz mal ise 129. maddede, “*akar denilen arazi ve bina gibi başka yere taşınması mümkün olmayan şey*” olarak tanımlanmıştır (Mecelle, m. 129). Mecelle’de taşınmaza, hane ve arazi örnek verilmişse de bina veya dikili ağaçların taşınmaz olup olmamaları araziye bağlıdır. Buna göre bina ve dikili ağaçlar, arazi ile birlikte hukuki işleme konu oldu ise taşınmaz, araziden ayrı olarak hukuki işleme konu oldular ise taşınır hükmündedir (Demir, 2012: 24, 25).

İslam hukukunda taşınmaz mülkiyetinin kazanılması, tapu tescil şartına bağlanmadığından; taşınır-taşınmaz mal ayrımı, eşya hukuku bakımından Kara Avrupası hukukundaki fonksiyona sahip değildir (Hacak, 2020: 544). Bir malın taşınır veya taşınmaz olmasının, hangi açılardan önemli olduğu hakkında şu örnekleri vermek mümkündür: Şufa hakkı, irtifak ve komşuluk hakları taşınır mallarda olmaz (Avcı, 2023, 607). Bunun yanı sıra vasi, meşru sebepler olmadıkça küçüğün gayrimenkullerini satamaz. Taşınır satımında, teslimden önce alıcı; mal üzerinde tasarrufta bulunamazken, taşınmazda bulunabilir. Son olarak, borçlunun borçları sebebiyle malları satılacağına öncelikle taşınır malları satılır (Zeydan, 2011: 303).

Roma hukukundaki ayrım, ilk dönemlerde *res mancipi* mallar yani; İtalya arazisi, İtalya arazisi üzerindeki arsalar, binalar, tarımsal ittifak hakları, köleler, yük ve çeki hayvanları ile bunların dışında kalan para dahil tüm mallar yani; *res nec mancipi* mallar şeklinde olup ilgili ayrım, İustinianus zamanında yerini tamamen, taşınır mal-taşınmaz mal ayrımına bırakmıştır (Sütken, 2016: 488). İngiltere’de ise bütün araziler krala aitti. Özel kişiler sadece kralın arazisinde emlak edinebilirdi. Ancak araziye sahip olamazdı. İngiliz hukukunda taşınır mal-taşınmaz mal ayrımı yoktu (Knapp, 1976: 79).

3.3. Misli ve Gayri Misli Mal Ayrımı

Son olarak misli-gayri misli mal ayrımından bahsedilebilir. Misli ve gayri misli mal ayrımında misli mal, aynı özellikte yani misli bulunan ve birbiri yerine geçebilen malı anlatırken; gayri misli mal, aynı özellikte benzerinin bulunmadığı mallardır. Misli mal zayi olduğunda, misli ile tazmin edilebilirken; diğerinde kıymeti ile tazmin edilir (Avcı, 2023: 606). Bunun dışında misli mallar takasa veya zimmete konu olabilirken, gayri misli mallar olamazlar (Cin-Akgündüz, 1990: 268).

4. MÜLKİYET HAKKININ KAPSAMI

Mülkiyet, bir mani olmadıkça mülk sahibine (malik) eşya üzerinde en kapsamlı yetkiler veren ve başkasının tasarruf ve müdahalesine engel olma hakkı veren hukuki bağdır. Malik bu kapsamda örneğin malı kullanabilir, mülkiyetini devredebilir, hatta tahrip ve taşıyabilir (Avcı, 2023: 608).

İslam hukukunda mülkiyetin üç unsuru vardır. Bunlardan ilki rakabe: Mal üzerinde hakim olabilme kudreti veya diğer bir tanımla kuru mülkiyettir. İkincisi yed, yani malı elde bulundurma veya zilyetliktir. Üçüncüsü ise tasarruf: Maldan yararlanma ve hukuki işlem yapabilme kudretidir (Üçok-Mumcu-Bozkurt, 2014: 162; Cin, 1969: 8). Bu noktada tam ve eksik mülkiyet ayrımı söz konusu olmaktadır. Rakabe ile kullanma ve yararlanma (menfaat) mülkiyetinin bir arada bulunduğu hallerde tam; iki mülkiyetten birinin yani yalnız rakabe veya yalnız menfaat mülkiyetinin bulunduğu hallerde eksik mülkiyet vardır (Avcı, 2023: 610). Yalnızca menfaat mülkiyetine sahip bir malik, mal üzerinde tasarruf yetkisine sahip değildir. Örneğin; menfaat mülkiyetine sahip bir kişi, arazinin rakabesinde tasarruf edemez (Zeydan, 2011: 307; Fendoğlu, 2000: 635). Eksik mülkiyet türünde, tek başına rakabe mülkiyetine sahip olmaya az rastlanmaktadır. Tam mülkiyet ise sahibine en geniş yetkiler veren mülkiyet türüdür (Çalış, 2012: 564).

5. MÜLKİYETİ İKTİSAP YOLLARI

Kur'an-ı Kerim'de düzenlenen mülkiyeti iktisap yolları: miras, ticaret, hibe ve teberrulardır (Cin, 1969: 6). Mecelle'nin 1248. maddesine göre mülkiyeti iktisap edilebilme sebepleri üç tanedir. Bunlar; satış, bağış gibi bir işlemle mülkiyetin bir malikten diğerine nakli; miras gibi sebeplerle bir kimsenin diğerine halef olması ve maliki olmayan ortak yararlanılan şeyi ele geçirmek şeklindedir (Mecelle, m. 1248). Mecelle'ye göre mülkiyet; ihraz, lukata, define ve maden bulmak, hukuki taşıyıcı, karıştırma ve birleştirme yollarıyla aslen edinilebileceği gibi; mülkiyeti devreden sözleşmeler veya halefiyet yollarıyla devren edinilebilir (Cin-Akgündüz, 1990: 274, 278).

İslam hukukunda zamanaşımı yoluyla iktisap ise kabul edilmemektedir. Dolayısıyla bir kişinin ihya yoluyla mülkiyet kazanması için söz konusu arazinin malikinin olmaması gerekir (Üçok-Mumcu-Bozkurt, 2014: 163). Mecelle'nin 1674. maddesine göre zamanaşımı ile hak düşmez (Mecelle, m. 1674). Ancak zamanaşımı dolaylı olarak mülkiyeti kazandırıcı bir özelliğe sahiptir. Zamanaşımı her ne kadar hak düşürücü olmasa da davanın dinlenmesine engel olma özelliğine sahiptir (Padel-Steeg, 1965-1966: 815). Kural olarak zamanaşımı müddeti 15 senedir. Bu süre, bütün menkul davalarına, mülk gayrimenkullerin mülkiyetine; mukataalı ve icareteynli vakıfların zilyetliğine ilişkin davalara uygulanır. Bununla beraber, değişik özel davalar için farklı süreler de kabul edilmiştir (Padel-Steeg, 1965-1966: 816; Mecelle, m. 1660). Buna göre miri arazilerin ve vakıf idaresinin arazi üzerindeki rakabesi için 36 yıl, miri arazi üzerindeki tasarruf hakları için 10 yıl zamanaşımı öngörülmüştür (Üçok-Mumcu-Bozkurt, 2014: 163; Mecelle, m. 1661, 1662). Metruk arazilere ilişkin davalarda ise zamanaşımı söz konusu olmaz (Mecelle, m. 1675).

6. ARAZİ MÜLKİYETİ

Osmanlı Devleti'nde toprak sisteminin kaynağını İslam arazi hukuku oluşturmaktadır. Ancak, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Bizans toprak yönetim sistemlerinden de Osmanlı toprak sistemi etkilenmiştir (Şahin, 2012: 437). İslam hukukunda arazi mülkiyetinin kaynağı fetihler olup İslam hukukunda araziler hem özel hem de kamu mülkiyetine konu olabilmektedir. Arazilerin statülerini belirleyen esas faktör ise arazinin İslam devletinin hakimiyetine geçiş şeklidir. Eski malikinin müslüman

olduğu topraklar sulh yoluyla devlete geçmişse, eski maliklerine verilip mülk arazi kapsamında sayılırken; malikin müslüman olmadığı hallerde, sulh yoluyla elde edilen topraklar ya eski malike bırakılır ve mülk toprak statüsüne tabi olur veya rakabe, devlete geçirilerek tasarruf yetkisi halka bırakılırdı (Aydın, 2009: 365). Fetih sırasında müslüman olanların toprakları da sahiplerinin ellerinde bırakılırdı. Müslümanların toprakları gibi hukuki muamele görürdü (Debbağoglu, 1979: 310). Müslümanların hakim olmadığı bir yerde halk kendiliğinden müslüman olursa bunların arazisi de mülk arazi olur, savaş yoluyla elde edilen toprakların ise 1/5'i hazineye geçer ve miri arazi olurdu. Bunun dışında kalanı ise devlet başkanı, gazilere dağıtıp gazilerden öşür alabilir veya gayrimüslim halka bırakıp haraç alabilir ya da bütün arazi hazineye dahil edilebilirdi (Ekinci, 2012: 490). Mülk araziler, şahısların mutlak mülkiyet hakkına sahip oldukları arazilerken; mülk olmayan araziler, rakabesi devlete, tasarruf hakkı fertlere, kamuya ya da bir topluluğa tahsis edilmiş arazilerdir. Mülk olmayan arazilerin içine miri, metruk ve mevat araziler de girmektedir (Cin, 1978: 10, 11). Mülk olmayan arazilerin büyük bölümünü, miri araziler oluşturmaktaydı (Aydın, 2009: 366).

Osmanlı arazi rejimi, genellikle Tanzimat öncesi ve sonrası dönem olarak incelenmektedir. Tanzimat ile birlikte pek çok önemli değişiklik getirilmiştir. Bu kapsamda örneğin, vergi meselelerine yeknesaklık getirmek maksadıyla 1/2-1/10 arasında alınan öşür vergisi oranı 1/10 olarak belirlenmiş; o zamana kadar babalarından kalan miri arazi yalnızca erkek evlatlara intikal ederken, artık kız evlatların da tasarruf ve veraset hakkına sahip olmasının önü açılmıştır (Barkan, 1980: 320, 323).

Bu dönemin en önemli düzenlemesi ise 1858 tarihli Arazi Kanunnamesidir (Cin-Akgündüz, 1990: 284). Kanunname, 23 Şevval 1274 (1858) tarihli İrade-i Seniyye ile kabul edilmiştir. Bir mukaddime, üç bab ve bir hatimeden oluşmakta olan Kanunname, 132 maddedir (Barkan, 1980: 332). Arazi Kanunnamesi, yenilikçi bir özellik taşımaktan ziyade, arazi hukuku ile ilgili hukuki karışıklığı gidermek amacıyla şer'i ve örfi hukuka dayanılarak yapılmıştır. (Üçok-Mumcu-Bozkurt, 2014: 347). Arazi Kanunnamesinin kabulüne kadar her eyalet için ayrı ayrı kanunnameler uygulanmakta olup arazi hukukunda tekdüze bir uygulama mevcut değildi (Cin, 1978: 3, 4). Arazi Kanunnamesi ile birlikte arazi hukukuna ait kurallar tek bir yerde toplanmıştır. Miri, metruk, mevat arazi ve gayrisahih vakıflara dair esaslar Kanunnamede yer almakla birlikte, mülk arazi fıkıh kitaplarında düzenlendiği için yer almamıştır. Kanunname, intikal ve tapu hakkı sahiplerini arttırmış, tasarruf hakkının sınırlarını genişletmiştir (Aydın, 2009: 430). Topraktan alınan vergiler kaldırılmış ve sadece üründen alınmak üzere %10 oranında bir vergi konulmuştur (Şahin, 2012: 430).

Arazi kanunnamesi ile Osmanlı Devleti'nde zaten mevcut olan beş çeşit arazi türü bir araya getirilerek bir kanun altında düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki beş sınıf arazi rejimi şunlar idi: Mülk arazi (arazi-i memlûke), miri arazi (arazi-i miriye), vakıf arazi (arazi-i mevkufe), metruk arazi (arazi-i metruke) ve mevat arazi (arazi-i mevat) (Üçok-Mumcu-Bozkurt, 2014: 347, 348).

6.1. ARAZİ ÇEŞİTLERİ

6.1.1.Mülk Arazi

Mülk araziler, Osmanlı Devleti'nin arazi rejimi içerisinde küçük bir yer tutmuştur (Avcı, 2023: 638). Bu araziler hem rakabesi hem de tasarruf hakkının kayıtsız şartsız aynı şahsa ait olduğu araziler olup şahıslar, kanunun çizdiği sınırlar dahilinde kimseden izin almadan dilediği gibi tasarruf edebilirdi. Buna göre malik arazide, bina yapmak gibi fiili tasarruflarda bulunabildiği gibi; satım, kira, vakıf kurma, vasiyet gibi her türlü hukuki işlemde de bulunabilirdi (Cin-Akyılmaz, 2017: 498).

Mülk araziler kapsamındaki topraklar, esas olarak öşürlü ve haraçlı arazi olarak ayrılırdı. Öşürlü topraklar (Arazi-i öşriye), mülkiyeti müslümanlara ait olan ve mahsulünden 1/10'u her sene devlete ödenen topraklar olup bugün anladığımız manada ferdi mülkiyet konusu olan topraklardı. Mülk arazilerin büyük çoğunluğu öşürlü topraklardı (Cin, 1943: 749). Haraçlı topraklar (Araz-i Haraciye) ise savaşlar sırasında gayrimüslimlerin elinde bırakılan veya onların ellerinden alınıp başka gayrimüslimlere bırakılan arazilerdir. Gayrimüslimlerden bunun karşılığında harac-ı mukaseme ve harac-ı muvazzaf olmak üzere iki çeşit vergi alınmıştır. Harac-ı muvazzaf, arazinin büyüklüğüne göre yılda bir kez alınan vergi iken; harac-ı mukaseme, yılda alınan ürün sayısına ve ürün üzerinden verime göre 1/2 ile 1/10 arasında alınan vergi idi (Cin-Akyılmaz, 2017: 499). Haraçlı topraklar daha sonra müslümanlara geçse dahi bu arazilerden haraç alınmaya devam edilirdi (Arcak-İmsel, 1970: 5). Bu topraklar da bugün anladığımız manada, ferdi mülkiyet rejimine tabi idi (Cin, 1943: 749). Malikleri her türlü tasarruf yetkisini kullanmakta serbestti ve mirasçılara intikal edebilirdi (Arcak-İmsel, 1970: 5). Mülk arazi, feraiz hükümlerine göre intikal ederdi (Üçok-Mumcu-Bozkurt, 2014: 147).

Bu iki mülk arazi türü dışında, miktarı ne kadar olursa olsun köy ya da kasabanın içinde bulunan araziler (Cin, 1969: 22) ve tetimme-i sükna ismi verilen yarım dönümü geçmeyen araziler de mülk arazi kapsamındaydı. Bunlar köy, şehir içinde veya köy yanında olup kuyu kazmak, odun yığmak ve araba koymak için kullanılan arazilerdir. Öşür veya haraçtan muaf olan bu araziler miri arazi iken, hükümdarın izni ile satılmış veya öteden beri mevcut bulunan yerlerdir (Ekinci, 2012: 491). Miri arazi içinde bulunan köydeki bir eve bitişik tarlanın yarım dönümü de bu türden sayılırdı (Cin-Akgündüz, 1990: 286). Diğer bir mülk arazi ise mevat arazi olmakla birlikte, devlet başkanının izniyle mülkiyeti kazanmak üzere işlenmesine izin verilen arazilerdir (Aydın, 2009: 367). Son olarak, miri arazi iken satış yoluyla şahıslara devredilen araziler de bu kapsamındadır. Bu araziler kamu yararı amacıyla bedeli peşin olarak alınmak kaydıyla satılırlardı (Cin, 1969: 24, 25). Osmanlı padişahları, önemli başarılar gösteren kumandanlara, vezirlere, önde gelen ulemaya vb. fethedilen topraklardan mülk olarak tahsiste bulunmuşlardı (Kenanoğlu, 2020: 539).

6.1.2.Miri Arazi

“Miri” kavramı, Osmanlı Devleti’nde devlete ait olan tüm menkul ve gayrimenkuller için kullanılan idari bir kavram olup genel anlamda miri at, miri arazi gibi bir şeyin hazineye ait ve devlet malı olduğunu göstermek için kullanılmıştır (Şahin, 2012: 439). Osmanlı Devleti’nde hakim mülkiyet rejimi, miri arazi olmuştur. Miri arazi rakabesi devlete ait olup, yararlanma ve kullanma hakkının halka verildiği bir arazi türüdür (Divitçioğlu, 1981: 68). Bu sebeple miri arazi, mutasarrıf tarafından satıma, bağışa veya vakfa konu edilemezdi (Arcak-İmsel, 1970: 6). Bu tür arazide tasarruf edenler intifa hakkı sahibi ya da zilyet olup malik değillerdir. Dolayısıyla menfaat mülkiyeti söz konusu idi. Bu araziler, bedel karşılığı süresiz olarak kişilere verilmekte ve mahsulünden 1/10 oranında öşür alınmaktaydı. Menfaat mülkiyetinin, malikin ölümü ile son bulması gerekirken; miri arazide devlet, kiracının ölmesinden sonra varislerinden biri ile kira akdi yapmıştır (Cin, 1969: 10, 46; Ekinci, 2012: 476).

Miri arazilerin aslı haraçlı topraktır. Bu tür toprakların üç yıl üst üste işlenmemesi halinde aynı şartlarla başkasına verilirdi (Arcak, İmsel, 1970: 5). Miri arazide kiraya verilen araziler, bir çift öküzle işlenebilecek veya bir çiftçi ailesinin geçinmesine yetecek büyüklükte belirlenmekteydi (Barkan, 1980: 294). Miri arazi rejimi her ne kadar daha önceki tarihlerden itibaren mevcut olsa da Ebussuud Efendi tarafından kaleme alınmış bir kanunnamede de sarıh bir şekilde tarif edildiği görülmektedir (Barkan, 1980: 300). Fetih

sırasında statüsü bilinmeyen arazi, sahibi ölen fakat mirasçısı olmayan, zamanaşımı ile malikleri belirsiz kalan araziler, rakabesi devlete ait olmakla birlikte hükümdarın izniyle ihya olunan mevat araziler de miri arazilerdi. Bunun yanı sıra, başta miri arazi statüsüne çevrilmeyen Mısır, Şam ve Irak arazilerinin büyük kısmı zamanla malikleri öldüğü için hazineye geçmiş ve miri arazi olmuştur (Ekinci, 2012: 492). Sahipleri mirasçı bırakmadan ölen mülk arazinin, miri arazi olarak devlete intikal etmesi için sahibinin mirasçısız ölmesi ve vasiyetname bırakmamış olması gerekmektedir (Kenanoğlu, 2020: 539).

Miri araziye yalnızca, hububat ekilen tarım arazileri dahildir. Devlet ekonomisi hububata dayandığı için bağ ve bahçeler dahil edilmemiş ve tarlaların kanunnamelere göre bağ ve bahçe haline getirilmesi yasaklanmıştır (İnalçık, 2014: 247). Devlet, miri arazinin ufak parçalara bölünerek sistemin bozulmasını engellemek için pek çok kanun kabul etmiştir. Bunun yanı sıra, miri arazide varislerin adedini çoğaltmamak için de feraiz hükümlerini değil adi intikal hükümlerini uygulamıştır (Barkan, 1980: 310; İnalçık, 2014: 247). Mutasarrıf, miri araziye kullanma hakkına sahip olup arazi üzerinde dilediğini ekebilir, geçiş hakkına engel olabilir, kiralayabilir, ariyet olarak verebilir, sahip olduğu tasarruf hakkını ivazlı ya da ivazsız olarak başkasına devredebilirdi. Fakat kişi, devlete ait topraklar üzerinde kiracı konumunda olduğu için tarlasını satmak, vakfetmek, hibe etmek ya da vasiyet etmek haklarına sahip değildi (Yazıcı, 2014: 458). Arazinin bağ veya bahçeye çevrilmesi (Arazi Kanunnamesi, m. 25), otlak alanın tarım arazisine çevrilmesi, arazi üzerine bina yapmak (Arazi Kanunnamesi, m. 31) gibi bazı faaliyetler ise memurun izniyle gerçekleştirilebilirdi. Ölü defnetmek, tarım arazisini otlak haline getirmek ve üç sene üst üste boş bırakmak gibi bazı tasarruflarda bulunmak ise memurun izniyle dahi mümkün değildi (Avcı, 2023: 643). Miri arazinin kökeni şer'i hukuk olup tasarruf şeklinin tespiti kamu yararına uygun olmak şartıyla devlet başkanına bırakılmıştır (Cin-Akgündüz, 1990: 287). Bunun neticesi olarak, miri arazi rejimi esasen örfi hukuk tarafından düzenlenmiştir (Cin-Akyılmaz, 2017: 495).

6.1.2.1.Miri Arazinin Tasarruf Şekli (Tımar Sistemi)

Osmanlı Devleti'nde miri arazinin tasarruf yani işletim şekli tımar (dirlik) sistemidir. Tımar sistemi, devletin miri arazinin belli bir kısmının yıllık gelirinin tamamını veya bir kısmını belli hizmetler karşılığında bir şahsa tevcih etmesine denir (Fendoğlu, 2000: 562; Cin, 1978: 86). Tımar sisteminde devlet, miri araziye bizzat işletmek yerine tasarruf hakkını halka, sınırsız süreli kira sözleşmesi veya ariyet olarak devreder. Halkın vazifesi ise araziye işletmek suretiyle elde edilen gelirden bir kısmını vergi olarak ödemektir. Devlet ise vergi gelirlerini, sipahi veya sahib-i arz adı verilen belli şahıslara hizmetleri karşılığında tahsis ederdi (Akgündüz, Öztürk, 1999: 501).

Miri arazinin tevfi, savaşta yararlılık gösteren devletin yüksek kademesindeki kumandanlar/sipahilerce yapıldı. Sipahiler, devletin halktan alacağı vergiyi toplama ve bu gelirle orantılı olarak asker besleyip teçhiz ederek bizzat sefere katılmakla veya diğer hizmetlerle yükümlü olup görevlerini yerine getirmezlerse azledilirlerdi (Cin, 1969: 60, 70). Tımarlar yıllık gelirlerine göre; has, zeamet ve tımar olarak ayrılmıştır. Gelirleri 100 bin akçeyi geçenlere "has", 20 binden 100 bin akçeye kadar olanlara "zeamet", 20 bin akçeden az olanlara ise "tımar" ismi verilmekteydi (Üçok, 1944: 536).

Sipahi, arazinin bir çift öküzle sürülebilecek çiftlik miktarını halka tevcih ederdi (Ekinci, 2012: 499). Tımar sisteminin ve devlet ekonomisinin temel birimi olan bu sistem, "çift hane sistemi" olarak adlandırılmakta idi (İnalçık, 2014: 247). Çiftliğin büyüklüğü toprağın verimine göre 60-150 dönüm arasında değişirdi (İnalçık, 1998: 16). Tımarların her biri kılıç ve terakki olarak iki ayrı kısma ayrılırdı (Divitçioğlu, 1981: 51).

Kılıç, bölünemeyen tımarın başlangıcına; terakki, terfiler yoluyla sonradan eklenen kısma verilen addır. Sipahi öldüğünde genelde erkek evladına tevcih edilmekle birlikte, başka şahsa da verilebilirdi. Fakat, tevcih edilen kısım yalnız kılıç kısmı olmakta, terakkiler intikal ettirilmemekteydi. Bunun nedeni ise feodal bir yapılanmanın oluşmasını engellemekti (Acun, 2002: 903).

Tımar sistemi esas olarak, belli hizmetleri karşılığında sipahilere devlete ait vergileri toplama yetkisinin verildiği ve rakabenin devlete ait olduğu bir sistem olmakla birlikte (Cin-Akyılmaz, 2017: 525); farklı özelliklere sahip tımarlar da olmuştur. Örneğin, genellikle Rumeli sınırında bulunan mülk olarak temlik edilen araziler bu bağlamda zikredilebilir. Bunlar, askeri veya başka yükümlülüklerin olmadığı, idari ve mali bakımdan tam bir bağımsızlık içindeki tımarlardı (Erdost, 1984: 90, 91).

Esas tımar sisteminden farklılık arz eden bir tımar türü de mülk (eşkıncili) tımarlardır. Bu tımarlar, genellikle mülkiyet fikrinin kuvvetli olduğu Doğu Anadolu Bölgesinde, yurtluk-ocaklık olarak tevcih edilen sancaklardaki tımarlarda ve Bosna'da bazı hristiyan beylere bırakılmış arazilerde uygulanmıştır (Cin-Akyılmaz, 2017: 509, 510). Burada devlete ait olması gereken rakabe ya birisine satılmış veya usulüne uygun olarak bağışlanmıştır (Barkan, 1980: 898). Ya da devlet gelir tahsil yetkisini, tımar sahibine tüm hayatı süresince ve ölümünden sonra da mirasçıları tarafından tam bir mülk olarak tasarruf edilebilecek gelir olarak bırakmıştır (Acun, 2002: 903). Mülk sahipleri, sefere kendileri katılmasalar da yerlerine yeterli donanımına sahip belli sayıda asker göndermek mecburiyetinde olmuşlardır (Barkan, 1980: 898, 899). Aksi takdirde tımarın bir yıllık gelirine devlet tarafından el koyulurdu (Cin, 1978: 102).

Son olarak, klasik tımar sisteminden farklı olan malikane divani sisteminden bahsetmek gerekir. Malikane, toprağın mülkiyetinin; tımar ise gelirinin verilmesi bakımından birbirinden ayrılır (Erdost, 1984: 80). Bu sistem, miri arazi rejimi tam olarak uygulamaya koyulana kadar sürmüştür (Cin-Akyılmaz, 2017: 510). Rakabenin malikane sahibinde olduğu bu sistem, ilk Osmanlı padişahları tarafından devletin teşkilatındaki yardımcı sınıfa yapılan temliklerle ortaya çıkmış olup sahibine satış, hibe gibi yetkiler verilmekteydi. Fakat buradaki, mutlak bir mülkiyet hakkı değildi. Çünkü malikane sahiplerinde tasarruf ya da kiraya verme hakkı yoktu. Kiraya verme yetkisi, devlet görevlisi olan sipahilerdeydi (Barkan, 1980: 153-156). Malikane sistemi, eski Türk-İslam geleneğinin güçlü olduğu ve sarsıntısız bir intikalle ilhak edilmiş yerlerde kurulmuştur (Barkan, 1980: 175). Konya'dan başlayarak çoğunlukla Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da rastlanırdı. Bu sistemde iki başlı tasarruf yetkisi söz konusu olup, halk malikane hissesi olarak malikane sahibine ve divani hissesi olarak sipahiye ödeme yapardı (Erdost, 1984: 90, 91).

Fakat, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tımar sistemi bozulmaya başlamıştır. Bunun pek çok iç ve dış sebebi olmakla birlikte başlıcaları şu şekildedir: Avrupa'daki hızlı nüfus artışı ve nüfus artışının enflasyona neden olması, Avrupa'da savaş teknolojisinin ilerlemesi ve tımarlı sipahilerin önemini yitirmesi (Aydın, 2015: 69-71), fetihlerin durması, tımarların ehil olmayan kişilere verilmesi, Celali isyanları (Ekinci, 2012: 502-503). 19. yüzyılın başlarında tımar sistemi artık devleti ayakta tutan temel kurumlardan biri olma özelliğini çoktan kaybetmiş bulunuyordu. 1831'den itibaren bazı eyaletlerde tımar sistemi kaldırılmış, merkezi hazine gelirleri içerisine dahil edilerek iltizamla idare edilmeye başlanmıştır (Aydın, 2015: 75, 81). Ancak, toprak üzerindeki gelirlerin peşin ödeme karşılığında şahıslara verilmesine dayanan iltizam usulünde, tarımsal gelirlerin tahsili, belirli dönemler için ihaleye çıkarılmıştır. İltizam usulü, toprak üzerinde yeni siyasi ve ekonomik güç unsurlarının ortaya çıkmasına sebep olmuş ve halkı bir sömürü ilişkisine sürükleyerek toprak sistemine daha çok zarar vermiştir (Şahin, 2012: 452).

Celali isyanları sırasında da miri arazinin, mülk haline gelmesine yol açan süreçler ortaya çıkmıştır (İnalcık, 1998: 21). Seyfiye mensubu bazı nüfuzlu kimseler, köylülerin isyan sebebiyle terk ettikleri toprakları sahiplenmiş; idari bozukluklar neticesinde, miri araziler özel şahıslara geçmiştir. Borçlu olan köylüler, kadı kararıyla topraklarını ayanlara ve sipahilere vermiştir. Devletin topraklarının hazineye gelir sağlamak amacıyla malikane şeklinde mukataalaştırılması da büyük çiftliklere yol açmıştır (İnalcık, 1998: 18-22). Tımar sisteminin bozulmasına paralel olarak devlet otoritesinin zayıflaması, sipahilerin tımarlar üzerinde özel mülkleri gibi tasarruf etmeleri, iltizam ve sonrasında malikane sistemi; büyük çiftliklerin oluşumuna ve miri arazinin fiilen mülk haline gelmesine yol açmıştır (Cin-Akyılmaz, 2017: 535-539). Tımar sistemini düzeltmek için padişahlar birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bunlar arasında en kayda değeri, 4. Murat'ın teşebbüsleridir. Ancak 4. Murat'ın tımar defterlerini gözden geçirtmesi, haksız tımar verilenlerin tımarlarını ellerinden alması gibi girişimleri yetersiz kalmıştır (Cin-Akyılmaz, 2017: 537). Zira tımar sisteminin yaşaması her şeyden önce çok güçlü bir merkezi yönetim gerektirmekte idi (Üçok-Mumcu-Bozkurt, 2014: 275).

Tımar sistemi ilk olarak 1703 yılında Girit adasında kaldırılmıştır (Cin-Akyılmaz, 2017: 537). Tanzimat Fermanında, tımar sisteminin kaldırıldığına ilişkin bir hüküm yer almamakla birlikte; doktrinde büyük çoğunluk, tımar sisteminin Tanzimat Fermanı ile kaldırıldığını kabul etmektedir (Cin-Akyılmaz, 2000: 365). Örneğin; Üçok'a göre Ferman ile tamamen tımar sistemine son verilerek tımarlı sahiplere, ellerinden alınan tımarlara karşılık maaş bağlanmıştır. Tımarlı sahipler ile devlet arasındaki sorunlar bu şekilde halledilirken, bir taraftan da miri toprakların yeni statüsünü tayin edecek olan Arazi Kanunnamesi ilan edilmiştir (Üçok, 1944: 92). Arazi kanunnamesi fiili olarak mülk haline gelmeye başlayan miri araziye, hukuken mülk araziye yaklaştıran pek çok hüküm içermektedir. Örneğin, miri arazinin intikal ve tapu hakkı sahiplerini arttırmıştır. Mutasarrıfın bazı fiili ve hukuki tasarruflarını mülkiyet hakkına çok yaklaştırmış, bazı hallerde ise tam yetki vermiştir (Cin, 1978: 439-442; Aydın, 2009, 430). Sonrasında, Kanunnamenin bazı hükümleri değiştirilmiştir. Bunlar da miri araziye esaslı şekilde mülk araziye yaklaştırmıştır. Örneğin, 1867 tarihli İntikal Kanunu ile miri araziye ivazsız intikal edeceklerin sayısı arttırılmıştır. 1910 tarihli başka bir kanunla miras hakkı genişletilmiştir. Bunun yanı sıra ipotek müessesesi kabul edilmiş, memur iznine tabi tasarruflarda izin şartı kaldırılarak tescil usulü getirilmiştir (Cin, 1978: 446-472).

Arazi Kanunnamesi ve yapılan değişikliklerle, bazı istisnalar dışında miri arazi üzerindeki tasarruf hakkı, özel mülkiyet vasfı kazanmıştır. Ancak, hukuki düzenlemelerde miri arazinin kaldırıldığına dair hüküm yer almadığı gibi; aksine, miri arazinin vakfa ve vasiyete konu olmayacağı yer almakta idi (Cin-Akyılmaz, 2000: 375). Bununla birlikte, gerek intikal hakkı sahiplerinin arttırılması gerekse miri arazinin boş bırakılması halinde mahlul olacağına ilişkin Arazi Kanunnamesinin ilgili hükümlerinin ortadan kaldırılması gibi sebeplerle; rakabenin devlette olduğuna ilişkin prensibin teoride kaldığı, miri arazinin ismen mevcut olmakla birlikte fiilen mülk haline geldiği ifade edilmektedir (Cin, 1969: 366, 367).

6.1.2.2. Avrupa Feodal Düzeninin Tımar Sistemi ile Kıyaslanması

6.1.2.2.1. Avrupa'da Mülkiyet Anlayışı

Orta çağda mülkiyet denilince, akla feodalizm gelmektedir. Feodalite, merkezi otoritenin zayıflaması sebebiyle ortaya çıkmıştır. Orta çağın sona ermesinden sonra da varlığını uzun yıllar devam ettirmiştir (Ekinci, 2012: 503). Feodalitede bireyler, senyör tarafından korunmalarına karşılık olarak senyöre siyasi, ideolojik ve hukuki anlamda kişisel olarak bağımlı olmuşlardır (Kılıçbay, 1982: 236). Kendilerine ait

toprakları varsa bunları da senyörlere devretmişlerdir. Senyör kendilerine yalnızca toprağın işletilmesi hakkını bırakmıştır. Bu şekilde senyörlerce verilen mülkiyete lütuf ve hediye anlamına gelen “*benefice*” denmekteydi (Demir, 2012: 10; Aydoğdu, 2015: 3). Feodalitenin en önemli özelliği, merkezi güçlü bir devletin olmayışı ve hakimiyetin parçalanmış olmasıdır. Senyörler kendi toprakları (fief) üzerinde her türlü devlet yetkisini kullanabilmekte idi. Bu manada örneğin, senyörlerin mali yetkisine kral dahi karışamazdı (Cin-Akyılmaz, 2000: 30, 31, 35).

Feodalitenin diğer özelliği, sosyal unsurları bağlamında, üç farklı sınıfın varlığı ile nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal kesimde yaşamasıdır. Feodal toplumda savaşıncılar, din adamları ile serfler ve vassallar şeklinde üç sınıf mevcut idi. Din adamları da çoğunlukla feodal bey ünvanına sahipti. Kral, en yüksek senyör sıfatına sahipti (Aydoğdu, 2015: 4). Feodal sistem bir hiyerarşi üzerine kurularak; büyük toprağa sahip kişiye “süzeren” (senyör), toprağı işleyen ve süzerene feodal sözleşmeyle bağlı olan kişiye “vassal” denirdi. Bu çerçevede vassal, toprağı parçalayarak başkalarına fief olarak dağıtabilirdi. Bu yapının en altında da serfler bulunurdu. Serflerden başka hür köylüler de bulunmaktaydı (Aydoğdu, 2015: 5, 6). Ancak hür köylüler az sayıdaydı. Halkın ekserisini serfler yani köleler teşkil etmekteydi (Dalkılıç, 1998: 77). Serfler, herhangi bir yolla arazilerini genişletemezdi. Feodalitede serfin bağımsız üretici haline gelmesini önlemek için üretim araçlarının hepsi senyöre verilmiş, serf yalnızca zilyetliğe sahip kılınmıştı. Serfler üretim araçlarının mülkiyetine malik olamadıkları gibi miras hakkına da sahip değildi (Kılıçbay, 1982: 234, 235). Ölen serfin mallarının mirasçısı senyördü (Kılıçbay, 1982: 242). Senyörlerin ödünç verdiği mallar serflerin tek varlıkları olup, toprağın tasarruf hakkına ve az sayıda verilen eşyaya sahip olmak için de senyöre ödeme yapmak zorundaydılar (Cin-Akyılmaz, 2000, 51). Kiliseler ise tarım topraklarının büyük kısmını elinde bulundurarak zamanla toprak sahiplerinin en büyüğü haline gelmişti (Kılıç-Demirçelik, 2011: 189).

305

Avrupa’da mülkiyetin ortaya çıkmasında Reform ve Rönesans büyük rol oynamıştır. Rönesans ile birlikte keşiflerin başlaması, menkul mülkiyet anlayışının gitgide önem kazanmasına neden olmuştur. Zamanla arazi aristokrasisi önemini kaybetmiş, tüccar burjuvazisinin yükselme devri başlamıştır (Dalkılıç, 1998: 78). Fransız İhtilaline doğru özellikle Fransa’da olmak üzere Avrupa’da, toprak sahibi soyluların ekonomik sıkıntı nedeniyle topraklarını parçalar halinde satmaları toprak mülkiyetinin ön plana çıkmasına sebep olmuştur (Üçok-Mumcu-Bozkurt, 2014: 162). Reform hareketi ise kilisenin siyasi gücünü azaltarak, topraklarının dağıtılmasına yol açmıştır. Kilisenin tekelinin ortadan kalkması, mülkiyet hakkını kutsayan ulusal kiliselere bölünmesi ve Protestanlık’ın yaygınlaşması; özel mülkiyete izin veren liberalizmin de siyasi ve ekonomik temelini oluşturmuştur (Kılıç-Demirçelik, 2011: 189). Dolayısıyla Avrupa’da mülkiyetin ortaya çıkması, Avrupa uygarlığının kökten değişimi sonucu olmuştur. Asiller, devlet, kilise ve köylüler arasındaki uzun mücadelelerin sonucunda sosyal ve ekonomik ilişkiler değişirken bir yandan da mülkiyet hakkı doğmuştur (Tosun, 1998: 133).

6.1.2.2.2. Feodalite ve Tımar Sisteminin Karşılaştırılması

Doktrinde Osmanlı tımar sistemi, Orta çağ feodalizmi ile sıkça kıyaslanmaktadır. Fakat, iki toprak düzeninin özellikleri incelendiğinde aralarında esaslı farklar bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tımar sistemi; mali, idari ve askeri amaçları olan bir sistemdir. Tımar sisteminde devlet miri araziye, savaşta yararlılık göstermiş olan kumandanlara ve devletin yüksek kademelerinde bulunan memurlara, hizmet karşılığı vermiştir. Ancak arazinin mülkiyeti devlete ait olup kendisine verilen kişinin mülkü değildir (Şahin, 2012: 441). Tımarlı sipahi, vergi toplayarak devlete asker yetiştirmekle yükümlü olup devletin

memuru konumundadır. Mali özerkliği yoktur (Divitçioğlu, 1981: 52, 53). Yalnızca, devletin vergi toplama yetkisi tanıdığı şahıslardır. Bunların topladıkları vergi gelirleri, belli hizmetler karşılığında kendilerine aittir. Senyör ise malikanenin sahibidir (Akgündüz-Öztürk, 1999: 500; Barkan, 1973: 16).

Tımar sisteminde halk, özgür olup devletin kiracısı konumundadır. Feodal sistemde ise senyör, malikanenin yanı sıra serfin de gerçek sahibidir. Köylülerin durumu toprağa bağlı kölelik şeklindedir. Bu sebeple yer değiştirip değiştirmeme, çalışıp çalışmama konularının yanı sıra serfin evlenme hürriyeti dahi sınırlamaktaydı (Akgündüz-Öztürk, 1999: 500; Barkan, 1973: 8, 16). Serf, başka senyörün malikanesinden bir serfle evlenemezdi. Aksi takdirde çok yüklü bir miktarda bedel ödemesi gerekirdi. S erf kaçarsa senyörün nerede olursa olsun yakalayıp getirme hakkı vardı (Kılıçbay, 1982: 241). Feodalitede koruma ve adalet temini karşılığında halkın belli günlerde senyör için ücretsiz çalışma yükümlülüğü vardı (Barkan, 1973: 6). Feodal sistemde angarya yükümlülükleri önemli bir yer tutmakta iken kanunnamelere göre, tımar sisteminde köylüye, öşrünü en yakın pazara götürmek ve sipahi için ambar yapmak dışında bir yüküm verilmemiştir (Debbağoglu, 1979: 166).

Feodalitede senyör, devlete ait olması gereken yasama, yürütme, yargı, askeri ve mali yetkileri kullanabiliyordu. Dolayısıyla merkezi devlet büyük bir zaafa uğramıştı. Osmanlı Devleti'nde ise merkezi devlet çok güçlü olup; sipahilerin davalara bakma, ceza uygulama yetkisi yoktu ve halkla aynı hukuka tabi idi. Senyörlerin kendi orduları varken, tımarlı sipahiler Osmanlı ordusunun parçası olmak üzere asker yetiştirirdi (Barkan, 1973: 7, 9, 19; Akgündüz-Öztürk, 1999: 503). Feodalitede malikaneler kapalı bir düzen olarak teşkilatlanmıştı. Sipahi tımarları ise senyörlükler gibi siyasi, mali ve adli bakımdan dışa kapalı bir bütün teşkil etmemekte; sipahi, kolayca tımarını değiştirebilmekteydi. Tımarların sıkça el değiştirmesi, tımarların mahalli bir soy ve toprak asaletine dönüşmesini engellemiştir (Barkan, 1973: 7, 9, 21). Ayrıca, Osmanlı Devleti'nde devlet, halk ile doğrudan temas halinde olmuştur (Cin, 1978: 113).

Senyörlerin köylüler üzerindeki keyfi tasarrufları ancak, kralların otoritelerinin artması ve milli devletlerin kurulması ile birlikte sınırlanabilmiştir. Malikane topraklarının halkın eline geçmesiyle birlikte özel mülkiyete yaklaşılmaya başlanmıştır. Tımar sisteminde ise vergilerin toplanması hususunda, merkezi otoritenin sıkı denetimi vardı. Hatta, cizye ve koyun resmi gibi bazı vergiler devletin doğrudan tekelinde olup bizzat toplamakta idi (Barkan, 1973: 8, 17). Tımarlar mali bakımdan serbest olan ve olmayan tımarlar olarak ikiye ayrılırdı. Sahibine önceden miktarının tespiti mümkün olmayan bad-ı heva gibi bazı vergileri almak hakkını veren tımarlar serbest tımar, bu vergileri toplamak için devletin müdahale ettiği tımarlar ise serbest olmayan tımarlardı (Üçok, 1944, 539). Bununla birlikte serbest tımarlara, bad-ı heva vergilerinin yanı sıra resm-i cürm-ü cinayet denilen para cezalarını toplama yetkisi verilmişti. Bunlar padişah haslarıyla önemli devlet görevlilerinin has ve zeametlerinin serbest tımar olarak tevcih edilmesiyle meydana gelmişti. Ancak sayıları serbest olmayan sipahi tımarlarına göre azdı (Cin-Akyılmaz, 2017: 520).

6.1.3. Vakıf Arazi

Vakıf araziler müstakil bir arazi türü değildir. Arazinin kaynağı ya mülk ya da miri arazidir. Vakfedilen arazi mülk türünden ise sahih, miri türden ise gayrisahih vakıf söz konusudur (Aydın, 2009: 368). Vakıf arazideki mülkiyet, eksik mülkiyet olup vakfeden sadece malın aynına sahip iken; vakıf gelirlerinden yararlananlar, menfaat mülkiyetine sahiptir. Vakfeden, malın aynına sahip olsa da mülkiyet üzerinde satış, hibe gibi temlik tasarruflarında bulunamazdı. Dolayısıyla, nevi şahsına münhasır bir mülkiyet vardı (Çalış, 2012: 570).

Mülk araziye konu edinen sahih vakıflara, Arazi Kanunnamesi'nin 4. maddesine göre, mülk araziye ilişkin hükümler uygulanırdı. Sahih vakfın konusu olabilecek değerler, yalnız maddi mallar olup, gayri maddi mallar vakfedilemezdi. Aynı şekilde, ilke olarak ancak taşınmaz mallar vakfedilebilirdi. Menkul malların vakfedilmesi, çok istisnai hallerde söz konusu olmaktadır (Eren, 1987: 199). Sahih olmayan vakıflarda, miri arazinin yararlanma hakkı, padişah veya başkaları tarafından belirli bir amaca tahsis edilirdi. Miri arazinin rakabesi devlete ait olduğundan, mülkiyet hakkı vakfa geçmezdi. Vakıf, sadece arazinin yararlanma hakkına sahip olurdu. Bu nedenle, sahih olmayan vakıflara, Arazi Kanunnamesinin 4. maddesine göre, miri araziye ilişkin hükümler uygulanırdı (Eren, 1987: 200).

Vakıf araziler hakkında bahsedilmesi gereken diğer önemli bir konu ise icareteynli ve mukataalı vakıflardır. Bunlar, vakıfların zamanla tahrip olması, yangın gibi nedenlerle zarar görmesi ve normal gelirlerle tamir edilememesi sebebiyle uygulanmaya başlamıştır. İslam hukukunda kira akdi kişinin ölümüyle son bulurken, bunlar adi intikal hükümlerine göre mirasçılara geçebilmekteydi. Bu vakıflar 1935 tarihli Vakıflar Kanunu ile tasfiye edilmiştir (Aydın, 2009: 259- 261).

6.1.4. Metruk Arazi

Metruk araziler, ikiye ayrılır. Bunlardan ilki, herkesin yararlanması için terk edilmiş olan umumi yollar, sokaklarda oturulacak yerler, yolculara bırakılan konak yerleri olup bunlara “arazi-i mürfeka” da denir. İkincisi belirli bir köy, köyler veya kasabanın tüm ahalisine terk edilen mera, yaylak, kışlak türü yerler olup bunlara da “arazi-i mahmiyye” denir (Yazıcı, 2014: 461). Mecelle'ye göre metruk arazi, “*yerleşim yerine yakın olup halka mera, harman yeri ve baltalık olmak üzere terk edilen yerlerdir.*” (Mecelle, m. 385). Metruk araziler ya devlet tarafından bu amaca tahsis edilmiş veya önceden beri bu amaçla kullanılan arazilerdir (Aydın, 2009: 367). Bu arazilerin rakabesi ne şahıslara ne de devlete aittir. Mülkiyete konu olamazlar. Dolayısıyla bu araziler üzerinde tasarruf veya zamanaşımı ile iktisap mümkün değildir. Ancak devletin bu arazilerden yararlanmayı tazmin hakkı vardır (Cin, 1978: 43, 44).

6.1.5. Mevat Arazi

Kimsenin mülkiyet ve tasarrufunda olmayan, belli bir amaca tahsis edilmeyen, işlenmemiş, yerleşim yerlerinden uzak, dağlık, taşlık, boz, kıraç yerler ve çalılıklardır. İmam Şafi için imar görmemiş, imar için ayrılmamış yerler mevat araziye; İmam Hanefi için imar görmüş olmakla birlikte su ulaşmayan yerler de bu kapsamdadır (Debbaoğlu, 1979: 304). İslam hukukunda bu tür arazilerin işletmeye açılması kabul edilmektedir. Ölü arazi, ihya edilerek mülk arazi ya da miri arazi haline getirilebilir. Ancak işlenemeyecek kadar büyük olanlar ihya olunamazlar (Yazıcı, 2014: 461; Debbaoğlu, 1979: 304-308).

İhya yolu Mecelle'nin 1270–1291. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Mecelle'ye göre, sultanın izni ile mevat araziye ihya veya imar eden ona malik olur (Mecelle, m. 1272). İhya için arazinin üç yıl içinde işlenecek duruma getirilmesi gerekir. Aksi halde başkasına verilir (Mecelle, m. 1279). Ayrıca tohum ekmek, fidan dikmek, sulama yapmak gibi Mecelle'nin 1275. ve 1276. maddelerinde sayılan ihya niyetini belli edecek davranışların varlığı şarttır. Bununla birlikte ihya sayılmayan davranışlar Mecelle'nin 1277. ve 1278. maddelerinde sayılmıştır. Mevat arazi üzerinde söz konusu olabilecek ihya dışındaki ikinci fiili tasarruf ise tahcirdir. Tahcir, başkasının araziye el koymaması için bazı fiillerde bulunmaktır. Bir araziye tahcir eden üç yıl içinde ihya için öncelik kazanır. Tahcir için padişahın izni aranmaz (Cin-Akyılmaz, 2017: 501).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde mülkiyet anlayışı, İslam Hukuku çerçevesinde şekillenmiş ve kişilere özel mülkiyet hakkı tanınmıştır. Bununla birlikte, özellikle başta miri arazi olmak üzere, arazi mülkiyetinde şer'i hukukun yanı sıra örfi hukuk da önemli bir yer tutmuştur. Devletin benimsediği arazi rejimi, onu diğer devletlerin hukuk sistemlerinden özgün kılan düzenlemelere sahiptir. Ayrıca, toplumun sosyal, ekonomik, idari ve siyasi yapılanması ile iç içe geçmiş önemli bir yapıyı ifade etmektedir. Bu yapı, esas olarak rakabenin devlete ait olduğu, tasarruf yetkisinin ise şahıslara bırakıldığı miri arazi üzerine kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde arazilerin çok büyük kısmının rakabesi devlete ait olmuş, tasarruf yetkisi ise kişilere bırakılmıştır. Günümüz mülkiyet anlayışına en yakın olan mülk arazi mülkiyeti ise son derece küçük bir yer tutmuştur. Osmanlı Devleti'nde mülkiyet anlayışının kuvvetli olduğu coğrafyalar için malikane divani sistemi, mülk yoluyla temlikler gibi mülk araziye yakın yetkiler tanıyan uygulamalara rastlanmakla birlikte; bunlara genellikle kuruluş yıllarında tesadüf edilmektedir. Devlet, zaman içinde bunları miri arazi rejimine dahil etme yönünde politikalar izlemiştir. Rakabenin devlete ait olduğu miri arazide dahi, tımarların "çift hane" adı verilen ve bir aileyi geçindirecek büyüklükte tevcihi esası getirilmiş, büyük toprak sahiplerinin oluşumunun önüne geçmek maksadı ile miri araziye yönelik çok sıkı hukuki düzenlemeler öngörülmüştür. Dolayısıyla, Osmanlı arazi hukuku, büyük toprak sahiplerinin oluşumuna meydan vermeyecek şekilde düzenlenmiştir. O nedenle, Osmanlı Devleti'nde Avrupa'daki gibi bir feodal yapılanmaya rastlanmamaktadır. Tımarlı sipahilerin hukuki statüsü ise merkezi otoritenin sürekli denetiminde görev yapan devlet memuru niteliğinden ibarettir. Feodal yapılanmaların en önemli sebebi olan merkezi otorite yokluğunun aksine, Osmanlı Devleti'nde çok güçlü bir merkezi otorite hakim olmuştur. Fakat, arazi rejiminin esasını teşkil eden miri arazinin tasarruf şekli olan tımar sisteminin bozulmaya başlamasını müteakiben, miri arazinin gerek fiili gerekse hukuki sebeplerle mülk araziye yaklaştığı görülmüştür. Her ne kadar hiçbir hukuki düzenlemede, miri arazi rejiminin açıkça ortadan kalktığı yer almasa da gerek fiili uygulamalarla gerekse hukuki düzenlemelerle rejim, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde esaslı olarak mülk araziye yaklaşmıştır.

KAYNAKÇA

Acun, F. (2002). Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması. *Türkler*, 9: 899-908.

Akgündüz, A., Öztürk, S. (1999). *Bilinmeyen Osmanlı*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Arcak, A., İmsel, T. (1970). *Mer'a ve Yayla Davaları Köy Orta Malları İdari Sınır Anlaşmazlıkları*. Ankara: Güneş Matbaacılık.

Arıcanlı, Tosun. (1998). 19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet. Toprak ve Emek Keyder, Ç., Faruk, T. (Der.) *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İçinde 15-33.

Avcı, M. (2023). *Türk Hukuk Tarihi*. (12. Bası). Ankara: Adalet Yayınevi.

- Aydın, A. (2009). Türk Hukuk Tarihi. (7. Baskı). İstanbul: Beta.
- Aydın, H. V. (2015). Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 12(12): 65-104.
- Aydoğdu, M. (2015). Ortaçağ Feodal Mülkiyet Anlayışı ve Osmanlı Hukukundaki Toprak Sisteminin Türk Hukukundaki Tarımsal İşletmelerin Mirasçılara Özgülenmesine Etkileri. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 17(2): 1-26.
- Barkan, Ö. L. (1973). Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı: Türk İktisat Tarihi Semineri 8-10 Haziran 1973. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Barkan, Ö. L. (1980). Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler 1. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Cin, H. (1969). Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Cin, H. (1943). Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 22(1): 746- 789.
- Cin, H. (1978). Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cin, H., Akgündüz, A. (1990). Türk İslam Hukuk Tarihi 2. Cilt. İstanbul: Timaş.
- Cin, H., Akyılmaz, G. (2000). Feodalite ve Osmanlı Düzeni. (İkinci Baskı). Adana: Güney Matbaası.
- Cin, H., Akyılmaz, G. (2017). Türk Hukuk Tarihi. (9. Baskı). Konya: Sayram Yayınları.
- Çalış, H. (2012). Eşya Hukuku. Türcan, T. (Der.). İslam Hukuku: El Kitabı. Ankara: Grafiker.
- Dalgın, N. (1999). İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11(11): 97-128.
- Dalkılıç, İ. (1998). İbn-i Haldun'un Mülkiyet Anlayışı. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, 25(1): 70-90.
- Debbağoglu, A. (1979). İslam İktisadına Giriş. Dergah Yayınları.
- Demir, F. (2012). İslam Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (1981). Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu. Sermet Matbaası.

- Ekinci, E. B. (2012). Osmanlı Hukuku. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Erdost, M. İ. (1984). Osmanlı İmparatorluğunda Mülkiyet İlişkileri. Ankara: Onur Yayınları.
- Eren, F. (1987). Osmanlı Dönemi Vakıfları. Vakıf Haftası Dergisi, 5: 195-201.
- Hacak, H. (2005). İslam Hukuk Düşüncesinde Özel Mülkiyet Anlayışı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 29(2): 99-120
- Hacak, H. (2003). Mal. İslam Ansiklopedisi. 27: 461-465. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/27/C27008988.pdf](https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/27/C27008988.pdf), (erişim tarihi 23.08.2025).
- Hacak, H. (2020). Mülkiyet. İslam Ansiklopedisi. 31: 541-546. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/31/C31010328.pdf](https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/31/C31010328.pdf), (erişim tarihi 30.09.2025).
- İlhan, C. (2011). Mecelle. Ankara: Yetkin Yayınları.
- İnalcık, H. (1998). Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar. Keyder, Ç., Tabak F. (Der.) Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım: İçinde 15-33. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İnalcık, H. (2014). Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Kanunname-i Arazi, 07.07.1274, Takvimi Vakayi Tarihi: 09.10.1274, Takvimi Vakayi Numarası: 562, [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.tmdr.org.tr/depolama/2024/12/FIL_E_BE5A1-A573D8-9D1D15-3F313D-B99D36-2069CC.pdf](https://www.tmdr.org.tr/depolama/2024/12/FIL_E_BE5A1-A573D8-9D1D15-3F313D-B99D36-2069CC.pdf) (erişim tarihi 02.10.2025).
- Kenanoğlu, M. (2020). Mülk. İslam Ansiklopedisi, 31: 539-540. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/31/C31010326.pdf](https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/31/C31010326.pdf) (erişim tarihi 30.09.2025).
- Kılıç, R., Demirçelik, M. (2011). Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Ortaçağ ve Reform Hareketi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 30: 181-190.
- Kılıçbay, M. A. (1982). Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Knapp, V. (1976). International Encyclopedia of Comparative Law. Volume I, Hague: Brill.

Padel, W., Steeg, L. (1965–1966). Zamanaşımı. Cin, H. (Çeviren). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 22-23 (1-4): 815-821.

Sütken, E. (2016). Roma Mülkiyetinde Mancipatio'nun Yeri ve Önemi, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 7(27): 467-492.

Şahin. C. (2012). Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme. International Journal of Social Science, 5(6): 434-461.

Üçok, C. (1944). Osmanlı Devletî Teşkilâtından Tımarlar. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(4): 525-551.

Üçok, C. (1944). Osmanlı Devletî Teşkilâtında Tımarlar: Mali Bakımdan Tımarlar. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(1): 73-95.

Üçok, C., Mumcu, A., Bozkurt, G. (2014). Türk Hukuk Tarihi. (16. Bası). Ankara: Turhan Kitabevi.

Yazıcı, A. (2014) Arazî Kanunnâmesi (1274/1858) ve İntikal Kanunlarıyla İslam Miras Hukukunun Mukayesesi. EKEV Akademi Dergisi, 18(60): 449-470.

Yıldırım, M. (2001). Mecellenin Külli Kaideleri. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Zeydan, A. (2011). İslam Hukukuna Giriş. İstanbul: Kayıhan.